

VZDĚLANEC V PROVINCII
UCZONY NA PROWINCJI

Tomus 5

LEKARZ I DUCHOWNY NA PROWINCJI
LÉKAŘ A DUCHOVNÍ V PROVINCII

Redakcja / Uspořádali

Anna Czerniecka-Haberko • Barbara Szargot • Norbert Morawiec • Janusz Spyra

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie



Częstochowa 2022

Recenzenci

prof. dr hab. Bożena URBANEK (Polska Akademia Nauk, Warszawa)

prof. dr hab. Jacek LYSZCZYNA (Uniwersytet Śląski)

dr hab. Lech KRZYŻANOWSKI, prof. UŚ (Uniwersytet Śląski)

Redaktor naczelna wydawnictwa
Paulina PIASECKA-FLORCZYK

Redakcja techniczna i korekta tekstów polskich
Aleksandra KUNOWSKA

Tłumaczenia na język angielski
Andrzej PIETKIEWICZ

Tłumaczenia na język czeski
Jiří MURYC

Indeksy
Norbert MORAWIEC
Janusz SPYRA

Projekt okładki na podstawie pracy Mariana SIEDLACZKA

Wydawca / Vydavateľ
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
we współpracy z Uniwersytetem Ostrawskim w Ostrawie

© Copyright by Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2022

ISBN 978-83-66536-64-7

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-27, faks (34) 378-43-19
www.ujd.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@ujd.edu.pl

SPIS TREŚCI

- 7 Wprowadzenie
11 Úvod

LEKARZ NA PROWINCJI / LÉKAŘ V PROVINCII

- 17 *Katarzyna Milik* Szpital – dom schronienia dla ubogich w Krzepicach
29 *Marian Surdacki* Medycy w staropolskim Urzędowie
41 *Tadeusz Srogosz* Lekarze urzędowi u schyłku I Rzeczypospolitej
55 *Євген Сінкевич* Організація охорони здоров'я в Херсонській гу-бернії у другій половині XIX століття
67 *Володимир Альков* Найбільша провінційна приватна психіатрична клініка Російської імперії кінця XIX – початку XX століття: організація та причини успіху
75 *Hana Šústková* Maxmilian Munk – From Vienna to Vítkovice
83 *Ганна Демочко – Ігор Робак* Професор Броніслав Пржевальський: полонізований Українець чи український Поляк
93 *Maciej Janik* Od horyzontu prowincji ku Słońcu i gwiazdom – przypadek Feliksa Przypkowskiego
111 *Varfolomii S. Savchuk* Yuri Alekseevich Yenenko: a doctor, a writer, a public figure
121 *Anna Meiser* Placówki zdrowia w Bytomiu na prowincji Rzeszy Niemieckiej do wybuchu II wojny światowej (oraz ich stan współczesny)
131 *Beata Łukarska* Medycyna mirakularna w przekazach piśmiennictwa religijnego XVII i XVIII wieku
151 *Martyna Ujma* Stanisław Słonimski – lekarz, uczestnik życia kulturalnego Warszawy, przyjaciel Bolesława Prusa
161 *Agnieszka Pobratyn* Działalność kulturalna i oświatowa częstochowskich lekarzy przełomu XIX i XX wieku
173 *Sebastian Gałęcki* „Człowiek inteligentny w głuchej prowincji”. Władysław Biegański i etyka lekarska
185 *Ewelina Dziewońska-Chudy* Portret Władysława Biegańskiego w świetle rozważań naukowo-literackich Józefa Mikołajtisa
195 *Joanna Warońska-Gęsiarz* Medycy i medycyna w sztukach skamandrytów i ich przyjaciół

- 211 *Julita Paprotna* „Pastelozą”. Choroba miasta reporterskim okiem Filipa Springera
- 221 *Ewelina Zygan* Terapeutyczny charakter myśli filozoficznej
- 235 *Beata Grzanka* Struktura zbiorów w świetle pierwszej księgi inwentarzowej częstochowskiej Biblioteki Publicznej

DUCHOWNY NA PROWINCJI / DUCHOVNÍ V PROVINCII

- 247 *Wacław Gójniczek* Pastor Jerzy Fabricius młodszy z Falkensteinu (1575–1640). Między Górnym Śląskiem a Górnymi Węgrami
- 257 *Наталля Сліж Руканіс* Барталамея Вышамерскага другой паловы XVII ст. як прыклад дзейнасці правінцыйнага святара
- 269 *Igor Kriwošej* – *Юрії Стецкі* Місіонери Уманського василіанського монастиря (1765–1784 рр.): біографічні нотатки
- 289 *Janusz Spyra* Rabin na (śląskiej) prowincji
- 311 *Michael Morys-Twarowski* Paweł Terlica – ostatni morawski pastor w Księstwie Cieszyńskim
- 323 *Jitka Jonová* Intelektuál na periferii: Karel Dostál – Lutínov, kněz a literát
- 337 *Богдан Баран* Парафіяльний священник Греко-Католицької Церкви у Східній Галичині: духовний поводитир та світський наставник на зламі XIX – XX ст.
- 343 *Barbara Szargot Sienkiewicz* a duchowieństwo (prowincjonalne). Prolegomena
- 355 *Ēriks Jēkabsons* Ksiądz profesor Aleksander Nowicki (Novickis; 1888–1972): życie i działalność na Łotwie
- 367 *Володимир Старка* Священник у провінції: повсякденне життя сільських священників Східної Галичини в умовах суспільних трансформацій радянського тоталітаризму 1939–1941 рр.
- 375 Wykaz literatury
- 399 Indeks osobowy
- 421 Autorzy / Autoři
- 429 Summary

ПАРАФІЯЛЬНИЙ СВЯЩЕННИК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ: ДУХОВНИЙ ПОВОДИР ТА СВІТСЬКИЙ НАСТАВНИК НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТ.

Богдан Баран

Війни виграють не генерали –
війни виграють шкільні вчителі
та парафіяльні священники.
(Отто фон Бісмарк)

Вище зазначена цитата як ніколи є актуальною для сучасної України. Внутрішні та зовнішні проблеми в країні вкотре у нашій історії ставлять українську державність під загрозу. Однак, попри на складну ситуацію завжди є рушійна сила, що веде народ за собою. Такою ключовою ланкою у державотворчому процесі України виступає Греко-католицьке духовенство загалом та парафіяльні священники зокрема, адже поняття «священник» і «просвітник» для галичанина в різні часи були тотожними поняттями.

Починаючи з кінця ХІХ століття греко-католицьке парафіяльне духовенство представляло інтелігентну, високоосвічену частину українського населення краю, оскільки проходили навчання в духовних семінаріях та Львівському Університеті. Саме греко-католицькі священники взяли на себе обов'язок опіки над духовно-релігійним станом своїх парафіян, адже вони виступали у трьох іпостасях – як учитель, служитель, і пастир¹.

У постановах Львівського провінційного собору 1891 р. зазначалося, що парох мав бути прикладом і осередком духовного життя парафії. Отож для її ефективного функціонування існувало три категорії парафіяльного духовенства: парох (очільники парафій), сотрудники (помічники парохів) і завідателі (Тимчасові адміністратори парафій, що виконували

¹ Н. Клоб, «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття / НАН України, Інститут українознавство ім. І. Крип'якевича, Львів, 2014, с.36.

душпастирські функції до призначення нового постійного пароха). Різниця між категоріями священників полягала в обсягу повноважень, розмірі та джерелах оплати праці².

Однак, обов'язки греко-католицького духовенства Східної Галичини виходили за межі духовно-релігійного служіння, що надавало цьому стану особливого статусу в українському суспільстві. Від часу входження краю до складу Австрійської імперії і протягом тривалого періоду духовенство відіграло роль очільника національного руху українців, представника інтересів народу. Саме суспільні позиції парафіяльного духовенства були досить впливовими. Це зумовлювалося засадами концепції «органічної праці», що утвердилася в українському русі наприкінці XIX ст. Вона передбачала покладення основного тягара роботи на місцеву інтелігенцію, представниками якої на той час здебільшого були душпастирі³. Тож парафіяльний клір міцно зберігав за собою позиції активних учасників національного руху. Це, з одного боку, надавало нижчому духовенству особливі позиції в суспільстві, а з іншого – вимагало від нього виконання непростих завдань, які додавалися до його безпосередніх обов'язків.

Греко-католицькі священники поєднували як церковні, так і світські функції. В одному з листів до органів державної влади представники духовенства окреслили перелік обов'язків, повинні були виконувати сільські парохі. До них належали: 1) відправи богослужінь в неділі та свята, а також навчання релігії в цих днях у церкві; 2) катехизація в народних школах; 3) турботи про виховання молоді в релігійно-моральному дусі; 4) виконання адміністративних обов'язків, наприклад, ведення метричних книг, складання та регулювання різноманітних звітів, демографічних даних, особистих документів для парафіян, що планували служити в армії, та дітей, які мали обов'язок відвідувати школу, написання характеристик окремих осіб для судових органів, а також звітів про епідемії; 5) надання відповідей на листи та розпорядження органів державної влади, а також пояснення їхнього змісту сільському люду; 6) збір пожертвувань на певні цілі та пов'язане з цим листування⁴. Окрім цього, без сільського пароха не могло відбуватися жодне зібрання, присвячене церковним, шкільним та добродійним

² Центральний державний історичний архів у м. Львові (Далі – ЦДАЛ), ф. 408, оп 1, спр. 1, арк. 14.

³ Н. Клоб, *op. cit.*, с. 41.

⁴ ЦДАЛ, ф. 408, оп 1, спр. 2, арк. 3.

питанням. Двері священника завжди повинні бути відчинені для бідних, яких він, як провідник любові та милосердя, не міг відпустити без матеріальної допомоги.

Найяскравішим прикладом справжнього парафіяльного священника є отець-мітрат Тит Євген Войнаровський гербу Столобут. У першій третині ХХ ст. його вважали «сірим кардиналом» галицької політики та «міністром фінансів» в неформальному «уряді» Митрополита Андрея Шептицького⁵.

3 березня 1881 р. отець Тит Войнаровський висвячений на диякона. 20 березня 1881 р. він був рукоположений на священника митрополитом Йосифом Сембратовичем у церкві св. Юра у Львові⁶. 13 квітня 1882 р. Митрополита консисторія призначила о. Т. Войнаровського сотрудником, тобто помічником пароха, у с. Олеша Товмацького Деканату⁷. 1 червня 1882 р. священника, згідно з його власним проханням, призначено сотрудником парохії в с. Колодіївці⁸. 5 липня 1884 р. митрополит Сильвестр Сембратович, апостольський адміністратор Галицької Митрополії, призначив о. Т. Войнаровського сотрудником при архикатидральному соборі св. Юра у Львові⁹. З 23 липня 1885 р. за наказом митрополита священника призначили виконувачем обов'язків пароха в с. Кулачківцях у Коломийському деканаті. До цієї парохії також належало с. Хом'яківка¹⁰. Того ж року о. Т. Войнаровський подав ініціативу побудови в с. Кулачківцях нової церкви. Священник сам підписував письмові угоди з місцевими дідами про купівлю деревини на вигідних для парохії умовах і сам їздив до лісу разом із селянами, щоб перевірити, чи її кількість відповідає угодам. Коли ж виявилось, що дідич Аг'оспович, як і передбачав сам о. Т. Войнаровський, приготував для церкви в Кулачківцях неякісний матеріал, священник змусив його поступитися половиною ціни, таким чином 1886 р. була збудована нова церква 36 метрів завдовжки, 18 метрів завширшки та 18 метрів заввишки¹¹.

22 березня 1887 р. Станіславівський владика Юліан Пелеш, згідно з бажанням місцевого дідача, князя Романа Пузини, призначив

⁵ О.В. Шевченко, *Церковна і громадсько-політична діяльність Тита Войнаровського*, Нац. ун-т ім. Івана Франка, Львів, 2016, с.19.

⁶ ЦДІАЛ, ф. 201, оп 1в., спр. 107, арк. 25.

⁷ ЦДІАЛ, ф. 201, оп 1в., спр. 107, арк. 28.

⁸ ЦДІАЛ, ф. 201, оп 1в., спр. 107, арк. 29.

⁹ ЦДІАЛ, ф. 201, оп 1в., спр. 107, арк. 30.

¹⁰ ЦДІАЛ, ф. 201, оп 1в., спр. 107, арк. 32.

¹¹ О.В. Шевченко, *op. cit.*, с. 50-51.

о. Т. Войнарівського парохом с. П'ядики. До парохії належали також села Кам'янки Малі, Добродівка і Годи¹². П'ядики були розташовані біля м. Коломиї і майже поєднувалися з нею наче передмістя. Населення цього села на той час не відзначалося глибокою побожністю, багато хто з парафіян не сповідався понад тридцять років. Щоб виправити це, отець, крім того, що сам у проповідях старався зацікавити людей засадами християнської науки і моралі, ще й запросив відомого на той час проповідника о. Моха і влаштував у П'ядиках двотижневу місію. З ранку до ночі мали селяни нагоду слухати проповіді, а результатом акції стало збільшення кількості бажаючих прийняти таїнство покаяння: у цей період щоденно приходили від 50 до 100 осіб¹³. 4 грудня 1888 р. владику Юліан Пелеш призначив о. Т. Войнарівського віцедеканом Коломийського деканату¹⁴. Вже 1 березня 1892 р. Єпископ Станіславівський призначив отця Войнарівського, який тимчасово служив у П'ядиках, парохом у с. Топорівці Городенського деканату, відповідно до бажання патрона парохії дідича Романа Пузини¹⁵.

У 1894 р. о. Т. Войнарівський став парохом у с. Балинці за розпорядженням Єпископа Юліана Куїловського. Ця парохія охоплювала 3 села: Балинці, Бучачки та Трофанівку. Всього вона налічувала понад 3 397 осіб¹⁶. Балинці Виділялися на фоні інших сіл тим, що на момент призначення о. Войнарівського ставлення мешканців села до духовенства було вкрай ворожим внаслідок конфлікту з попереднім парохом. Доходило навіть до того, що одному чоловікові, який дав пожертву на Службу Божу, сусіди спалили хату, другому зруйнували дах, третьому витягнули взимку вікна. Багато парафіян страждали залежністю від алкоголю та масово крали чужий урожай на полях. Саме тому отець Войнарівський вирішив прийняти посаду пароха с. Балинців. Перші два роки душпастир працював так старанно, що жодного разу не виїжджав за межі села ні до міста, ні в гості до інших священників. Для того, аби залагодити ситуацію, парох запросив багато проповідників, яких вважав знаними та шанованими в суспільстві. Серед них були отці-василіани о. Філяс та о. С. Ортинський, який пізніше став греко-католицьким єпископом в Америці¹⁷. Прибуло так багато людей, що

¹² ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 107, арк. 34.

¹³ О.В. Шевченко, *op. cit.*, с. 53.

¹⁴ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 107, арк. 36.

¹⁵ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 107, арк. 39.

¹⁶ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 107, арк. 40.

¹⁷ ЦДАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 597, арк. 57.

о. Т. Войнаровський сам запричащав близько п'яти тисяч осіб, такі зустрічі з проповідниками змогли залагодити складну ситуацію на парафії¹⁸. Отець Войнаровський є яскравим прикладом пафійального священника як духовного поводиря, так і світського наставника. За його видатні здібності 15 травня 1914 р. митрополит А. Шептицький уповноважив о. Т. Войнаровського та адвоката Є. Гвоздецького представляти його і митрополію у всіх справах щодо конкуренції церков і костелів, зокрема у вирішенні шкільних проблем, та надав їм право в цих питаннях виносити відгуки до відповідних державних інстанцій¹⁹.

¹⁸ О.В. Шевченко, *op. cit.*, с.56.

¹⁹ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 107, арк. 43.